

УКРАЇНЬКА ПРАВОСЛАВНА
ЦЕРКВА
Київська православна
богословська академія

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНИ
Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
УКРАЇНИ
Національний заповідник
"Софія Київська"

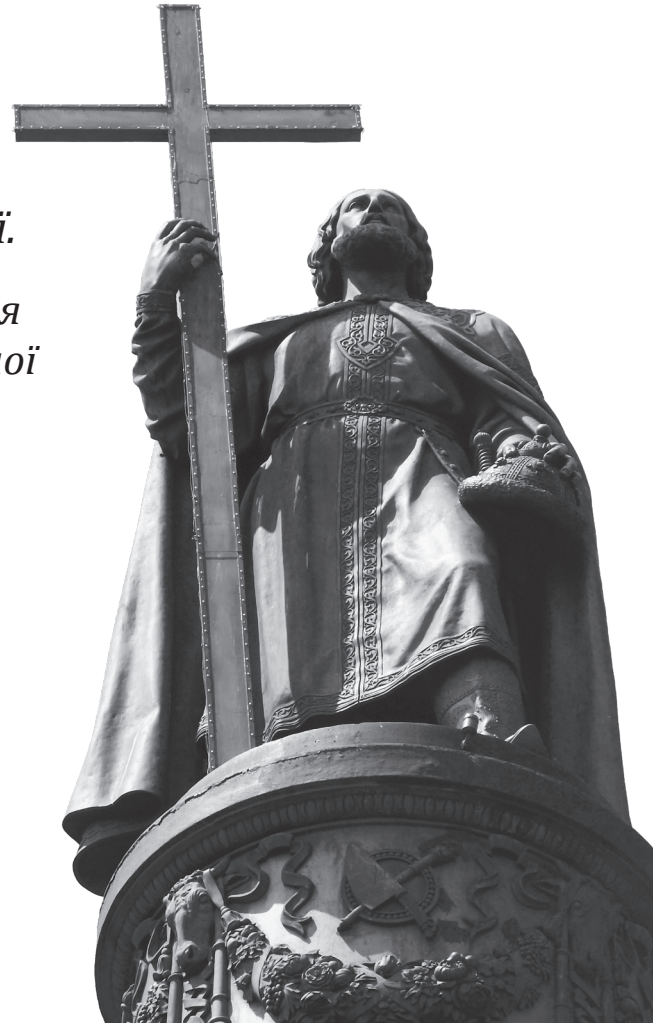
ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНІ

*Збірник за
матеріалами
ІХ Міжнародної
наукової конференції.*

*До 1050-річчя упокоєння
святої рівноапостольної
Ольги, великої княгині
Руси-України
та 30-річчя з часу
відродження Київської
православної
богословської академії*

20 листопада 2019 р.

КИЇВ – 2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Митрополит Київський і всієї України ЕПІФАНІЙ,
доктор наук з богослів'я, професор – співголова редколегії;
протоієрей Олександр ТРОФИМЛЮК,
доктор наук з богослів'я, професор – співголова редколегії;
Георгій Володимирович ПАПАКІН,
доктор історичних наук – співголова редколегії;
Неля Михайлівна КУКОВАЛЬСЬКА,
генеральний директор Національного заповідника «Софія Київська» – співголова редколегії;
Віктор Анатолійович БРЕХУНЕНКО, доктор історичних наук, професор;
Ігор Борисович ГИРИЧ, доктор історичних наук;
протоієрей Віталій КЛОС, доктор наук з богослів'я, професор;
Вячеслав Васильович КОРНІЄНКО, доктор історичних наук;
протоієрей Костянтин ЛОЗІНСЬКИЙ, доктор наук з богослів'я, професор;
протоієрей Юрій МИЦИК, доктор історичних наук,
доктор церковно-історичних наук, професор;
Валентина Миколаївна ПІСКУН, доктор історичних наук, професор;
Ірина Миколаївна ПРЕЛОВСЬКА, доктор історичних наук,
доктор церковно-історичних наук, професор;
Олександр Назарович САГАН, доктор філософських наук, професор;
Дмитро Власович СТЕПОВИК, доктор богословських наук,
доктор мистецтвознавства, доктор філософії, професор;
Віталій Володимирович ШЕВЧЕНКО, доктор філософських наук, професор;
Дмитро Сергійович ГОРДІЄНКО, кандидат історичних наук;
протоієрей Ярослав РОМАНЧУК, кандидат наук з богослів'я, доцент;
Святослав Михайлович ЧОКАЛЮК, кандидат наук з богослів'я, професор.

П – 68 Православ'я в Україні : Збірник за матеріалами ІХ Міжнародної наукової конференції. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії / Під ред. д. н. з богосл., проф., Митрополита Київського і всієї України Епіфанія, д. н. з богосл., проф., прот. Олександра Трофимлюка, д. іст. н. Г. В. Папакіна, Н. М. Куковальської та ін. – К. : [Київська православна богословська академія], 2019. – 700, [4] с.

Рекомендовано до друку

*вченою радою Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України
(протокол № 7 від 27 серпня 2019 року)*

*вченою радою Київської православної богословської академії
(протокол № 1 від 29 серпня 2019 року)*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23584-13424Р від 27 вересня 2018 року

Статті подано із збереженням авторської редакції, правопису й форматування тексту.

МІСЦЕБЛЮСТИТЕЛЬ МЕТОДІЙ І ПИТАННЯ АНЕКСІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ МОСКВОЮ

Стаття присвячена аналізу діяльності місцеблюстителя Київської митрополії Методія Филімоновича та його ролі в історії підпорядкування Української Церкви Москві. Діяльність єпископа показана на тлі політичних процесів епохи. Показано, що упродовж першого десятиліття після Хмельницького (1657–1668 рр.) Филімонович відігравав одну з провідних ролей в українській політиці, зокрема в питаннях церковної політики. Саме його діяльність заклала перші підвалини до анексії Української Церкви Москвою, що остаточно буде довершено в 1686 році.
Ключові слова: Методій Филімонович, Київська митрополія, Московський патріархат, московський агент, Козацька республіка.

Dmytro HORDIENKO

ALDERMAN METHODIOS AND ISSUE OF ANNEXATION OF THE UKRAINIAN CHURCH BY MOSCOW

The article analyzes the activities of bishop Methodios Filimonovych the alderman of the Kyiv Metropolis and his role in the history of the subordination of the Ukrainian Church to Moscow. The activity of the bishop is shown against the background of political processes of the era. There is shown that during the first decade after Khmelnytsky (1657–1668), Filimonovych played one of the leading roles in Ukrainian politics, in particular in matters of church policy. It was his activity that laid the first basement for the annexation of the Ukrainian Church by Moscow, which would finally be completed in 1686.

Keywords: Methodios Filimonovych, Kyiv Metropolis, Moscow Patriarchate, Moscow Agent, Cossack Republic.

В історії Козацької революції й перших років доби Руїни XVII ст. однією з найяскравіших залишається постать місцеблюстителя київського митрополичого престолу Методія (Максима) Филімоновича. Кожна буремна доба виводить на кін історії нових людей, неординарних особистостей, які власне і творять історію. Методій Филімонович, попри різні оцінки в історіографії, відіграв досить негативну роль в історії України та Української Церкви. Власне в контексті історії Церкви найбільше й звертають дослідники увагу на особу святиителя. При цьому оцінки розходяться від звичайного авантюриста до прямого агента Москви. Більш цілісно постать Филімоновича розглянув у своїй монографії О. Морозов [13; також: 14], який і наголосив, що саме “Максим Филімонович став одним з українських церковних ієрархів, в особі якого Московська патріархія (Російська православна церква) здійснила першу спробу підпорядкувати собі тоді ще незалежну Київську митрополію (Українську Православну

Церкву)» [13, с. 5]. Проте, враховуючи як неординарність по-статі владики, так і наслідки його діяльності, низка питань залишаються відкритими, серед них і зазначена його роль у підпорядкуванні Української Церкви Москві.

До утворення Козацької республіки за Богдана Хмельницького українське духовенство було носієм і політичних прав українського народу. Цю роль духовенство зберігало і в дальші роки, залучаючи до політичної активності все більше представників зі свого середовища. При цьому одна частина, переважно приходського та чорного духовенства була на боці «одновірної» Москви, натомість друга прагнула максимально зберегти незалежність Української церкви перебуваючи в межах Константинопольської патріархії [12, с. 369–370]. Промосковська партія була досить чисельною, мала давню традицію контактів з Московією [див.: 18], що підживлювались переслідуванням православних у Речі Посполитій. За висловом Ю. Мулика-Луцика, «польська влада своїми переслідуваннями Православної Церкви поштовхнула Україну і Білорусь в обійми Москви» [15, с. 279; пор.: 10, с. 114]. Однак, як було зазначено, ця група складалася переважно з нижчого, малоосвіченого духовенства [пор.: 7, с. 299]. Ієрархи ж послідовно відстоювали автономність Української Церкви й насторожено ставились до Москви [17, с. 61].

Представником першої – промосковської партії в Україні і був місцеблюститель Методій Филімонович, якого О. Морозов характеризує як людину енергійну, честолюбну та освічену, що не могла залишатися простим спостерігачем бурливих подій тодішнього суспільно-політичного життя: «Він був більше політиком, ніж священиком» [13, с. 9; 14, с. 109]. Филімонович був вагомим здобутком для Москви: він здобув добру освіту, мав блискучі ораторські здібності, добре орієнтувався в тогочасній політиці.

Максим Филімонович розпочав свою діяльність як полковий священик Ніжинського полку, настоятель Миколаївського собору. Освіта, родинні зв'язки та особисті якості привели його на посаду ніжинського протопопа й особистого духівника одного з найвпливовіших козацьких полковників – шурина Богдана Хмельницького – ніжинського полковника Івана Золотаренка, і вже в березні 1653 р. бачимо Филімоновича у складі посольства Богдана Хмельницького до московського царя [13, с. 26, 28]. Відтак, свою активну політичну діяльність розпочинає він як протопоп ніжинський. На той час Ніжин був одним з найбільших міст козацької України, а Ніжинський полк – найбільшим полком Війська Запорозького. Таке

значення Ніжина в українській політиці й зумовило особливу увагу до міста з боку московського двору. Не випадково Ніжин став другим містом Козацької республіки після Києва, куди прибуло посольство Бутурліна для відбирання присяги від тамтешніх мешканців. Москві важливо було закріпитися в стратегічно важливих українських містах, зокрема Ніжині, спираючись у них на промосковськи налаштованих людей, створюючи з них свою п'яту колону в Україні. Одним з таких впливових людей і виявився Максим Филімонович, який і взяв активну участь у приведенні ніжинців до присяги московському царю [13, с. 28], при цьому протопоп виголосив урочисту промову на честь царя і його посольства [8, с. 748–749]. З іншого боку, протекції спершу ніжинського полковника Івана Золотаренка, згодом його брата Василя також сприяли Филімоновичу у просуванні в кар'єрному рості в українській політиці. Таким чином, військовий союз Богдана Хмельницького з царем Олексієм Романовим надав підґрунтя для реалізації власних політичних амбіцій, а, можливо, й переконань.

Филімонович залишався при І. Золотаренкові й під час білоруських походів останнього, під час яких під Смоленськом у вересні 1654 р. ніжинський протопоп мав нагоду виступити з палкою промовою безпосередньо перед царем [13, с. 31]. У своїй промові Филімонович наголосив як на об'єднанні “руського” народу, так і звільненні православного люду, власне Православної церкви від “лядського разоренія” [5, с. 175–176], що повністю відповідало тенденціям тодішньої російської політики з повернення київського митрополичого престолу до складу Московської держави й Московської патріархії. Ця промова крила ту небезпеку, що будучи виголошеною представником українського духовенства, вона легітимізувала московську програму збирання під своїм скіпетром “руських земель” та православного люду. Не похитнули проросійську політику Филімоновича й репресії московської адміністрації щодо православного населення Смоленська, на що йому нарікав провідник білоруської шляхти К. Поклонський [5, с. 549–551; 13, с. 37]. Російський уряд високо оцінив вірність свого українського “богомольця” і вже 1655 р. Филімонович отримує перші винагороди від московського царя [13, с. 38]. Таким чином ще за життя Богдана Хмельницького Филімонович став провідником московських впливів в Україні, що врешті і призведе до втрати Українською Церквою спершу автономності, а згодом і значною мірою самотності.

Смерть Богдана Хмельницького й прихід до влади Івана Виговського Москва спробувала використати для посилення своїх позицій в Україні. Московський посол Бутурлін одразу почав тиснути на київських ієрархів, щоб визнали зверхність московського патріарха Никона. Тодішній місцеблюститель Київської митрополії Лазар Баранович ухилився від прямої відповіді пославшись на неслухний момент [13, с. 41; 20, с. 102]. Українські ієрархи прагнули виграти час, тим більше, що більшість з них відкрито підтримали гетьмана Івана Виговського. 17 жовтня у Софії Київській Лазар Баранович благословив гетьмана, а на початку грудня 1657 р. на Помісному Соборі в Києві новим митрополитом було обрано луцького єпископа Діонісія Балабана. При цьому ні старшина, ні духовенство не вважали за потрібне навіть поінформувати Москву про свій вибір. Учасником цих подій був і ніжинський протопоп Филімонович [13, с. 41].

Доки позиції гетьмана Виговського були міцними Филімонович залишався в тіні політичного життя. Однак, як тільки позиції гетьмана похитнулись і йому довелося провадити більш гнучку політику щодо Москви, знову виринає постать Филімоновича. На раді в Переяславі Виговський змушений був скласти присягу на вірність московському царю, однак митрополит Діонісій Балабан чітко заявив, що “від початку святого хрещення київські митрополити один за одним благословення приймали від святійших константинопольських патріархів, а без волі святійшого константинопольського патріарха він благословення прийняти і висвятитись на Київську митрополію від святійшого патріарха Никона не має права” [цит. за: 13, с. 43].

Попри те, що Москва визнала гетьманом Івана Виговського, одразу по Переяславській раді московський уряд розпочинає в Україні перший “зубожілий проект”, спрямований на розпалювання міжусобної ворожнечі на соціальному ґрунті і, як наслідок, на ліквідацію української державності. І саме з цього часу дослідники виводять самостійну політичну діяльність протопопа Максима Филімоновича [13, с. 44], в якій він повністю стає на промосковську позицію, щоби “мы единого в небе Господа и единого на земли царя знали” [20, с. 109–110]. Прикметно, що в своїх листах за 1657 р. до московського царя ніжинський протопоп не лише просить уведення в українські міста російських воевод, а й застерігає проти призначення на Київську митрополію московського митрополита, чим, немов би, лякала народ козацька старшина [2, с. 33]. Доки позиції гетьмана залишались міцними Филімонович лавірував між

ним та московським урядом, виконуючи й дипломатичні доручення Виговського у Москві. Однак, одразу по підписанню Гадяцького трактату, Максим Филімонович різко не сприйняв крок гетьмана і з того часу чітко стає на промосковську позицію, фактично разом з ічнянським священником Семеном Адамовичем ставши провідником промосковської партії в Козацькій Україні [13, с. 48]. Вже в листопаді 1658 р. Филімонович встановлює контакти з московським воєводою в Києві Шереметьєвим, і нав'язує прямі контакти з Москвою, інформуючи останню про події в Україні [13, с. 48–49]. Попри блискучий розгром Виговським московського війська під Конотопом у червні 1659 р. Филімонович продовжує промосковську політику ставючи провідником антигетьманської партії в Україні й “ідейним натхненником” антигетьманського повстання. При цьому, не належачи до козацької старшини чи вищої церковної ієрархії, завдяки московській протекції, ніжинський протопоп стає однією з ключових постатей в українській політиці того часу.

Підтримуючи Филімоновича та його спільників Москва прагнула вбити клин між козацькою черню та провідною верствою України – старшиною, між приходським духовенством та церковними ієрархами. Власне автономізм ніжинського протопопа й зводився винятково до забезпечення соціальних прав простого козацтва та нижчого духовенства. Носієм державної ідеї виступала старшина та вищі церковні ієрархи. Новий гетьман Юрій Хмельницький та старшина у своїх вимогах до Москви зокрема порушили й питання збереження юридичного статусу Київської митрополії у складі Константинопольського патріархату [16, с. 76–77]. Однак, Москва змусила Ю. Хмельницького прийняти сфальсифіковані “статті Б. Хмельницького”, які суттєво обмежували права Української Церкви. Згідно Переяславських статей, київський митрополит мав перебувати під благословенням московського патріарха, хоча й обумовлювалося, що в духовні права в Україні патріарх вступати не буде [19, с. 116].

Вища церковна ієрархія України проігнорувала Переяславську раду в жовтні 1659 р. Митрополит Діонісій Балабан не з'явився на перемовини з князем Трубецьким, ухилилися від перемовин та участі в раді чернігівський єпископ Лазар Баранович та киево-печерський архімандрит Інокентій Гізель. Фактично київський митрополит був змушений покинути Київ і з того часу упродовж понад двадцяти років митрополити перебували за межами митрополичого міста.

Щоби оформити нові статті у форму добровільного договору, зокрема щодо церковних статей, на раду прибули вірні агенти Москви ніжинський протопоп Максим Филімонович та переяславський Григорій Бутович, які формально й представляли *все* українське духовенство. Це був перший юридичний акт, який суттєво обмежував права Української Церкви і з українського боку під ним стоїть підпис і протопопа М. Филімоновича [13, с. 59–60].

Дальші спроби гетьмана та старшини ліквідувати невігідні для України статті не мали жодного успіху. Натомість князь О. Трубецькой самовільно призначив місцеблюстителем київського митрополичого престолу чернігівського єпископа Лазаря Барановича. Це було грубим порушенням канонічних прав, адже на той час Київську митрополію посідав канонічно обраним митрополит Діонісій Балабан. Незалежно від мотивів, Лазар Баранович прийняв це призначення і посів катедру. Саме в цей час у Москві відбувався Собор, основним питанням на якому було усунення з патріаршого престолу патріарха Никона. Цим моментом намагалися скористатися українські ієрархи щоби відновити попередній статус свої Церкви. Проте це були марні сподівання, Москва продовжувала робити ставку на вірних слуг з прошарку нижчого духовенства, передусім – М. Филімоновича. Останній підтримував тісні стосунки з російським київським воєводою Шереметьєвим, постачав йому різноманітну інформацію, зокрема що стосувалася діяльності митрополита Діонісія Балабана [13, с. 62].

З переходом гетьмана Ю. Хмельницького на пропольські позиції в 1660 р. Москва робить наступний крок у підпорядкуванні Української Церкви. Лазар Баранович як досить обережний, самостійний і впливовий в українських колах ієрарх мало влаштував московський уряд як місцеблюститель Київської митрополії. Весною 1661 р. до Москви був викликаний ніжинський протопоп Максим Филімонович. На той час він вже був удівцем і прийняв чернечий постриг. Таким чином, ніщо не заважало місцеблюстителю патріаршого престолу Крутицькому митрополитові Пітириму рукоположити Филімоновича єпископом на Оршанську та Мстиславську архієрейську катедру під ім'ям Методія. Тоді ж, з волі царя і московського собору, він був рукоположений і на місцеблюстителя Київської митрополії [13, с. 63; 14, с. 111]. 16 липня 1661 р. у Києві чернігівський єпископ Лазар Баранович передав Методію місцеблюстительство, ключі від Святої Софії та

монастирське майно згідно реєстру [13, с. 64]. На ніжинську протопопію, враховуючи зазначене вище її значення в українській політиці, був переведений інший вірний московський слуга і соратник місцеблюстителя – С. Адамович.

Ця посвята була грубим порушенням канонічних прав київського митрополита. Однак, на той час митрополит Діонісій Балабан не мав реальної влади на Лівобережжі і в самому Києві, тому максимум, на що спромігся владика, – це зі свого боку висвятити на Оршанську та Мстиславську єпископію архімандрита Йосипа Нелюбовича-Тукальського [7, с. 126; 13, с. 70]. Різко не сприйняло призначення Methodія й київське духовенство, тим більше, що його призначення не лише порушувало канони, а й традиції Української Церкви. Відтак, київські архієреї заборонили поминати ім'я місцеблюстителя під час богослужінь [13, с. 69, 71; 14, с. 113]. Цей факт зумовив переважне перебування Methodія за межами Києва, таким чином і надалі Митрополія залишалась без митрополита. Різко виступив проти цього неканонічного акту й опальний московський патріарх Никон, виклявши місцеблюстителя Пітирима, зокрема й за те, що він “єпископа Methodія хіротонізував у міста Оршу і Мстислав, які є литовськими, і якими царська величність не володіє”, про що повідомив і константинопольського патріарха [13, с. 70; 14, с. 113–114]. Відповідну скаргу до вселенського патріарха подав і київський митрополит Діонісій Балабан. Як наслідок, константинопольський патріарх піддав прокляттю Methodія та всіх його прибічників [13, с. 70; 14, с. 114]. Цей акт змусив Methodія звернутись до московського царя з проханням про допомогу у залагодженні справи з Царгородом. Цар відгукнувся на прохання свого агента в Україні і двічі звернувся до Константинопольського патріарха [7, с. 312–313; 13, с. 70]. Це був перший випадок, коли Москва виступала посередником у зносинах українського духовенства з Константинополем, що створювало далекоглядний прецедент.

Рукоположення Methodія значно зміцнило московські позиції в Україні, і не лише в церковних колах, а й загалом в українській політиці. Саме в цей час на Лівобережжі розгорілась боротьба за обладання гетьманською булавою між Я. Сомком та В. Золотаренком. Попри те, що обидва претенденти провадили промосковську політику, Москва зробила ставку на третього кандидата – запорозького кошового Івана Брюховецького, успішно довершивши перший в Україні “зубожілий проект” на Чорній раді під Ніжином. Активним учасником цих подій

був місцєблюститєль Методій Филімонович. При цьому, на перших порах владика підтримував водночас Я. Сомка, В. Золотарєнка і навіть намагався налагодити контакти з Ю. Хмельницьким, однак з часом повністю перейшов на бік І. Брюховецького. Зближення з останнім очевидно відбулось не лише на спільній активній промосковській політиці, на розумінні обома політичної кон'юнктури, а й на соціальній основі. Обидва походили з одного, нижчого соціального середовища і в своїй політиці спиралися на нижчі прошарки українського населення, антагоністично налаштованого до старшини і довірливого до "доброго" московського царя.

Саме Методій на початку 1660-х років став "очами й вухами" московського царя в Україні. Як відмітив О. Морозов, діяльність Методія спричинила розкол в українському православ'ї. В опозиції до нього перебували фактично всі ієрархи, на боці ж місцєблюститєля було лише біле духовенство, насамперед такі ж промосковські агенти, як ніжинський протопоп Симєон Адамович, переяславський Григорій Бутович, київський Василь Бабський та глухівський Іван Шматковський [13, с. 77]. Залишивши Київ під тиском київських владик, він спершу перебував у Ніжині під захистом полковника В. Золотарєнка. Однак відчувши кон'юнктуру, перейшов у табір І. Брюховецького і залишався при ньому в Гадячі.

Чорна рада стала справді чорною сторінкою в історії України. Трагізму ситуації додала смерть київського митрополита Діонісія Балабана 10 травня 1663 р. Київське духовенство одразу звернулося з листом до наказного гетьмана Я. Сомка з проханням попідклубатися про Церкву, зокрема усунути місцєблюститєля Методія з Київської митрополії. Серед звинувачень, що закидалися Методію, було й поставлення його на катедру з волі московського царя [20, с. 212–213]. Природно, що Я. Сомко звернувся до єпископа чернігівського Лазаря Барановича з проханням прибути на раду і благословити нового гетьмана. З подібним листом до владики звернувся й печерський архімандрит І. Гізель. При цьому наказний гетьман зазначив, що "той дикий єпископ Методій благословення давати не може, бо прокляття на самому собі має і не личить нам до своєї ради такого пройдисвіта й негідника допускати" [цит. за: 13, с. 81]. Не пускати Методія на раду було відвертою позицією Сомка, за що він зокрема згодом і поплатився життям, будучи звинуваченим Филімоновичем та Брюховецьким у зв'язках з правобережним гетьманом Тетерею. Не мали ці

заклики й жодного впливу на українське суспільство, єпископ Методій прибув на раду першим разом з князем Великогаїним [13, с. 84] і саме він приймав присягу на вірність московському царю від новообраного гетьмана і новопризначеної старшини. По раді надійшла з Константинополя й патріарша грамота, якою “розгрішався” єпископ Методій. Окрім того патріарх надіслав йому мантию, сакос і посох [13, с. 88].

Драматичні події Чорної ради не дали змоги вирішувати питання церковного життя в Україні. Однак наслідок ради – прихід до влади Брюховецького мав прямий, негативний вплив на дальшу історію Української Церкви. Очевидно, пункти Московських статей, присвячених Церкві, були якщо на пряму й не зініційовані, то прямим наслідком діяльності місцеблюстителя Методія. Так, у статтях “Про митрополита в Києві” зазначалося: “Щоб у Київ на митрополію, по указу государському, руський святитель з Москви присланий був... позаяк в статтях Переяславських і Батуринських так постановлено, що митрополиту Київському бути у послуху святійшому патріарху Московському; відтак гетьман з військом для кращої всього народу під рукою його царської величності міцності і затвердження б'є чолом про присилку в Київ святителя руського” [19, с. 270].

Після отримання розгрішення з Константинополя Методій повертається до Києва і на цей раз йому вдається налагодити стосунки з більшістю київських ієрархів. Однак увійшовши в коло вищого духовенства, зазнали зміни й політичні пріоритети владики. З цього часу Методій виразно стає на автономістичні позиції щодо Москви, однак лише в питаннях церковного управління, а не в політичному підпорядкуванні України. У політичній сфері єпископ й далі послідовно відстоює позицію обмеження гетьманської влади та тіснішої інкорпорації України до складу Московської держави. Тому численні доноси Брюховецького на місцеблюстителя, окрім суто особистих мотивів неминучого конфлікту двох авантюрних особистостей, очевидно мали і певне реальне підґрунтя. Принаймні, про це промовляють спроби Методія Филімоновича приєднати до Київської митрополії Білгородську єпархію, які він робив у 1655 р. та, згодом, у 1667 р. [13, с. 98, 105]. Прикметно, що потребу підпорядкувати зазначену єпархію Києву місцеблюститель мотивував тим, що заселена вона переважно українцями, які й прагнуть мати над собою владику українця [20, с. 398].

Очевидно, з метою послаблення впливу Методія в Україні, під час свого перебування у Москві Брюховецький виступив з

пропозицією прислати в Київ московського митрополита. На той час Москва ще не наважилась діяти самочинно в чужій патріархії. Однак з відповідним клопотанням цар звернувся до Константинопольського патріарха. З іншого боку, звістка про таке прохання гетьмана викликала рішучий спротив київського духовенства, на чолі якого став місцеблюстителю Методій. Одразу по поверненню гетьмана з Москви, духовенство надіслало листа Брюховецькому з вимогою звернутися до царя про дозвіл на обрання нового митрополита з-поміж себе за давнім звичаєм і правами [13, с. 99]. Гетьман відповів відмовою, пославшись на рішення Москви прислати в Київ московського митрополита, хоча такого рішення на той час ще не було. Як зауважив О. Морозов, така відповідь гетьмана київським владикам справила “враження вибуху бомби” [13, с. 100]. 22 лютого 1666 р. до воєводи Шереметьєва прибула делегація київського духовенства на чолі з єпископом Методієм Филімоновичем. Ієрархи рішучо заявили, що прагнуть залишатись при своїх давніх правах та звичаях, хочуть і далі перебувати під зверхністю Константинопольського патріарха, як то було від самого початку заснування Київської митрополії. Якщо ж бути в Україні митрополиту з Москви, “а не за нашим вибором, то нехай великий государ зволить всіх нас стратити, а ми на те не погодимось. Якщо приїде до нас в Київ московський митрополит, то ми закриємось у монастирях, і хіба що нас з монастирів за шию і за ноги витягнуть, тільки тоді московський митрополит в Києві буде” [3, с. 80–81]. Проте, з виправдання Методія перед Шереметьєвим, можна висувати, що він не готовий був відкрито боротись за права Української Церкви, а діяв під тиском київських ієрархів, про що прямо й заявив московському воєводі [13, с. 101]. Фактично залишилося без відповіді й прохання місцеблюстителю до московського царя про дозвіл на обрання нового митрополита. Натомість єпископ Методій Филімонович та чернігівський єпископ Лазар Баранович отримали розпорядження прибути в Москву на суд над патріархом Никоном. Вирішуючи на собор “обидва архієреї були морально готові відстоювати і права своєї Церкви, оскільки розуміли, що рано чи пізно це питання буде винесено на розгляд Собору” [13, с. 103].

Побоювання були не марними і вже на першому засіданні Собору 1 грудня 1667 р. постало питання канонічності хіротонії єпископа Методія та, відповідно, канонічності накладеної патріархом Никоном анатели на митрополита Пітирима. Фактично зовні йшлося про канонічність самого єпископа Ме-

тоді, насправді ж про підпорядкування Української Церкви московському патріархатові. Методій емоційно й зухвало захищався та нападав на Никона, що східні патріархи, які головували на Соборі, були змушені зупинити дебати і перенести їх на наступний день. Однак, коли в'ятський єпископ Олександр озвучив "офіційну" версію про канонічність хіротонії київських митрополитів від московського патріарха, що, ніби то, відновлювало давню традицію, перервану в XV ст. "відпадинням" "західно-руської" Церкви від "руської", ця заява викликала різке роздратування українських владик [13, с. 105].

Саме на тому Соборі українськими владиками вперше була випробувана тактика відсилання до Константинопольської традиції Української Церкви. Так, коли Олександрійський патріарх Паїсій та Антіохійський патріарх Макарій розпорядилися, щоб ніхто з московських архієреїв не носив хреста на митрі, Методій Филімонович та Лазар Баранович категорично відмовились виконати розпорядження, покликуючись саме до привілею, наданого Українській Церкві константинопольським патріархом. Таким чином, попри всі зусилля московського царя з підпорядкування Київської митрополії московському патріархату, автокефалію Української Церкви тоді вдалося відстояти: патріарх Паїсій відмовився затвердити це рішення не бажаючи втручатися в чужу юрисдикцію [13, с. 105].

Однак Андрусівський трактат поставив остаточну крапку в долі Української Церкви і особисто єпископа Методія Филімоновича. Замирення з Польщею розкривало ширші можливості Москви у своїх діях на Лівобережжі і вона могла діяти прямими заходами, не потребуючи допомоги різноманітних авантюристів та своїх агентів. З іншого боку, Оршанська та Мстиславська єпархія опинилася на території, що відійшла до Польщі, тим самим єпископ Методій був позбавлений і потенційної можливості отримання прибутків зі своєї єпархії. Останнім ударом для владики стало підвищення чернігівської єпископії до рівня архієпископії. Цей акт був неканонічним, це було грубе втручання Москви в юрисдикцію як Київської митрополії, так і Константинопольського патріарха [10, с. 117]. Однак, цим кроком Москва, по-перше, готувала альтернативний центр православ'я в Україні на випадок втрати Києва [13, с. 107], по-друге, за ієрархічним рівнем Лазар Баранович отримував вищий сан, ніж місцеблюститель – єпископ Методій Филімонович. Не потребувала Москва послуг єпископа і як посередника у контактах з правобережним гетьманом.

Та й сам гетьман Брюховецький після Андрусівського перемир'я втрачав вагу в московській політиці. Таким чином як ієрарху, так і гетьману нічого не залишалось як іти на взаємне примирення: “тепер їх з'єднувала спільна ненависть до Москви” [13, с. 109]. Наскільки сильно Методій був роздратований на Москву, видно з його заяв про готовність зачинитись у Софійському монастирі в Києві і давати московитам збройний опір [4, с. 70]. Цьому сприяла і загальна атмосфера в українському соціумі, яке на всіх рівнях було різко роздратоване примиренням Москви з поляками. Непопулярною була й соціальна політика гетьмана, накладення на населення непомірних податків, зокрема на утримання московських залог. У суспільстві зростало невдоволення Брюховецьким, а разом з ним нівелювалась і промосковська партія та орієнтація на Москву. Таким чином спільно гетьманом Брюховецьким та місцеблюстителем Методієм Филімоновичем у Гадячі був вироблений план антиросійського повстання [13, с. 109]. На жаль, повстання не досягло своєї остаточної мети. При цьому зрадив Методія його ж протеже і ставленник Семен Адамович, що попередив як московського воєводу в Ніжині, так і московський уряд. Прикметно, що в ході повстання єпископ намагався залишатись осторонь [9, с. 191]. Очевидно, реального розриву з Москвою він не прагнув. Ця “подвійна гра”, як зазначає О. Морозов, і погубила Методія Филімоновича [13, с. 114]. Він був заарештований чернігівським полковником Д. Многогрішним і згодом доставлений у табір гетьмана П. Дорошенка. Звідти його відправили в гетьманську столицю Чигирин, де митрополитом Йосипом Нелюбовичем-Тукальським був позбавлений єпископського сану, тому що “прийняв рукоположення у московського митрополита” і що “служить великому государю, а гетьману Дорошенку і йому митрополиту добра не зичить”. Окрім того митрополит наклав заборону на всіх висвячених Методієм священників [13, с. 115].

Хоча Методію вдалося втекти, він був заарештований воєводою Шереметьєвим і доставлений до Москви. Зі згортанням в Україні антиросійського повстання, приходом до влади на Лівобережжі гетьмана Д. Многогрішного і призначення місцеблюстителем Київської митрополії Лазаря Барановича, Москва втрачала будь-який інтерес до особи Методія Филімоновича.

Масштаб антимосковського повстання змусив московський уряд піти на деякі поступки, зокрема в питаннях Церкви. Новий договір, т. зв. Глухівські статті оминули питання юрисдикції Української церкви. Однак, це був лише тимчасовий відступ

у досягненні поставленої мети. Филімонович зійшов з політичної арени, справа його була продовжена і досягла свого логічного завершення 1686 року. Чи була в цьому особиста вина місцєблюстителя Методія Филімоновича?

Безумовно, як слушно зауважив І. Власовський, “в історичних обставинах після Переяславської угоди 1654 р. і, в зв’язку з дальшими, з нею пов’язаними, подіями в політичній житті українського народу, Православна його Церква не могла залишитися у відношенні до Московського патріархату незалежною. Раніше чи пізніше повинна була увійти в його юрисдикцію” [7, с. 295]. З часу вінчання на царство Олексія Михайловича московський цар мислиться як глава всього православного світу [6, с. 236–237], а Богдан Хмельницький своїм зверненням немовби реалізував саме провидіння щодо московського монарха. Прикметно, що й саме рішення московського Земського собору про взяття Війська Запорозького під “високу государеву руку” було обрамлено в питання захисту православної віри на землях Речі Посполитої: “для православныхъ вѣры и св. Божіихъ церквей, потому что паны Рада и вся Рѣчь Посполитая на православную вѣру и на св. Божіи церкви возстали и хотять ихъ искоренити” [1, с. 448]. Інкorporація України разом з її Церквою мала стати першим кроком до створення світової православної держави. Маючи таку “сакральну” мету, Москва не відступила б від неї, незважаючи на наявність чи відсутність своїх агентів в Україні.

Однак, саме Методій Филімонович став одним з перших українських церковних діячів, хто будував свою кар’єру спираючись на Москву, що й мало далекосяжні негативні наслідки для України та її Церкви. “Тодішня московська політика щодо України взяла собі за правило сприяти тому, що, здавалося, вело до найщільнішого з’єднання українського народу з російським, і тому стала підлещуватись до українців, що виявляли перед Москвою подібні наміри. В Україні знайшлися особи, які зрозуміли, якими засобами можна задовольнити Москву і тим самим піднятися” і “Филімонович був перший, хто піднісся у такий спосіб” [11, с. 130].

Таким чином, будучи, безумовно, обдарованою людиною, неординарною особистістю Филімонович спрямував свою енергію в хибне русло і прислужився не власному народу, а Москві, її експансіоністичній політиці, і свідомо чи не свідомо призвів до руйнації рідного краю. Саме московські агенти в Україні розпалювали громадянський конфлікт в епоху по Хмельницькому, тим самим призвели до занепаду козацької державності в добу Руїни. Звісно, Филімонович був не єдиним

промосковським діячем, його шляхом зради Батьківщини пішло багато світських і церковних діячів, зокрема неоднозначною є й постать чернігівського архієпископа Лазаря Барановича чи архімандрита киевопечерського Інокентія Гізеля. Однак саме на Филімоновичу лежить відповідальність за втрату Українською Церквою своєї незалежності та її самотності.

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. III: 1638–1657. – Санкт-Петербург, 1861. – 764 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. IV: 1657–1659. – Санкт-Петербург, 1863. – 390 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. VI: 1665–1668. – Санкт-Петербург, 1869. – 300 с.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. X: Дополнение к III тому. – Санкт-Петербург, 1878. – 462 с.
5. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. XIV: Дополнение к III тому. – Санкт-Петербург, 1889. – 528 с.
6. Андреева Л. А. Сакрализация власти в истории христианской цивилизации: Латинский Запад и православный Восток. – Москва: Ладомир, 2007. – 304 с.
7. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – Репринтне видання. – К., 1998. – Т. II. – 398 с.
8. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1998. – Т. IX. – Кн. 2. – 776 с. – (Пам'ятки іст. думки України).
9. Железко Р. Українсько-московська війна 1668 р. в Ніжині: причини, перебіг та наслідки поразки // Нариси історії Ніжина козацької доби. Збірник публікацій та матеріалів / відп. ред. та упор. О. С. Морозов. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2019. – С. 186–196.
10. Клос Віталій, *прот.* Автокефалія Української Церкви: огляд від Хрещення до Синодального Томосу. – К., 2019. – 189, [3] с.
11. Костомаров Н. Руїна. Мазепа. Мазепинці. – Москва: Чарли, 1995. – 797 [2] с.
12. Лотоцький О. Автокефалія. – Репринтне видання. – К., 1999. – Т. II: Нариси історії автокефальних церков. – 560 с.
13. Морозов О. Ніжинський протопоп Максим Филімонович. – Ніжин: НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2000. – 148 с.
14. Морозов О. Політична діяльність української православної ієрархії в добу “Руїни”: єпископ Мефодій (Максим Филімонович) // Нариси історії Ніжина козацької доби. Збірник публікацій та матеріалів / відп. ред. та упор. О. С. Морозов. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2019. – С. 109–118.
15. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. – Вінніпег, 1979. – Ч. I–II. – 362 с.
16. Оглоблін О. Українсько-московська угода 1654 року. – Нью Йорк; Торонто: ООЧСУ, 1954. – 100 с.
17. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ. Вид. 2-е. – Рим, 1964. – 126 с. – (Записки ЧСВВ. – Серія II. – Секція I: Праці. – Т. XIX).
18. Русина О. Ходіння київських ченців до Москви: традиція та її історичне підґрунтя // Православ'я в Україні: Збірник за матеріалами VII Міжнародної наукової конференції, присвяченої 25-літтю відновлення Київської православної богословської академії (1992–2017) (м. Київ, 23 листопада 2017 р.). – К., 2017. – Ч. 1. – С. 362–370.
19. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. – К.; Л., 2004. – 1087 с. – (Пам'ятки історії України).
20. Эйнгорн В. О. О сношениях малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича. – Москва, 1899. – 1104 с.